

Szentgyörgyvári Tamás

Az útlevéllügy és a határőrizet a jogi szabályozás tükrében, különös tekintettel a nagy háború időszakára

1. Bevezetés

A századfordulón a magyar kormány liberális szemléletének köszönhetően a polgári szabadságjogok támogatójaként a szabad mozgás biztosításának híve volt. A kor Európájában a határátkeléshez viszonylag kevés országban használtak útlevelet. Tanulmányomban a határátlépés, a határőrizet és az útlevéllügy háború előtti előzményeinek áttekintése után arra teszek kísérletet, hogy bemutassam e klasszikusan belügyinek mondható kérdéskörök katonai jelentőségét, honvédelmi kapcsolódásait és háborús szabályozását. Mind a boldog békeidőkben, mind a háborús időszakban is vizsgálom a határvédelemben szerepet vállaló szervezeteket. Bízom abban, hogy a primer források alapján pontosabb képet kapunk az első világháború időszakának határőrizetre vonatkozó intézkedéseiről, s most, a 100. évforduló kapcsán figyelmet kap ez a terület is.

2. Történeti előzmények

A modern értelemben vett határ fogalma viszonylag későn, a XVII-XVIII. század fordulóján alakult ki. A megjelölt időpontig a szó szemantikai megközelítésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak kettős jelentését. A kifejezés ugyanis jelentheti a két állam között elválasztó vonalként megjelenő határt, amit kétoldali elfogadottsága tesz hivatalossá, illetve a határt egy az állam peremvidékén elhelyezkedő zónaként is jellemezhetjük, amely terjeszkedési területet kínált számára. A karlócai békéig a törökök határ felfogása az utóbbi értelmezéshez kapcsolódott. Gilles Veinstein, francia történész az egykori oszmán birodalom szerkezetét egy hagymához hasonlítja, amelynek van egy közepe, magja és több

eltérő textúrájú határzónaként szolgáló héja. Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy az oszmán birodalom egyetemes értelműnek tekintette magát, és nem szívesen ismerte el a határok meglétét. A birodalom nemzetközi helyzetének romlásával jelenik meg az a felfogás, hogy a birodalom területének bizonyos kereteken belül kell maradnia. A karlócai béke megkötése volt szükséges tehát ahhoz, hogy a törökök belássák, a határok mint körülíratlan katonai zónák már múlttá váltak.¹ Az ilyen formán tág értelemben vett határ szükségképpen katonai őrizetének és védelmének régre nyúló előzményei és típusvariánsai voltak Európa szerte annak függvényében, hogy az adott állam milyen kül- és geopolitikai helyzetben volt az adott korszakban.²

A 18. század utolsó harmadában Magyarország határviszonyai a következőképpen rajzolódtak ki: északon Galíciával (1772) és Lodomériával valamint Bukovinával (1775) volt határos. Nyugaton a Cseh-Morva Korona országai közül Sziléziával és Morvaországgal, az osztrák örökös tartományok közül Alsó-Ausztriával, Stájerországgal és Krajnával voltak közös határai. Keleten és délen a Török Birodalom határolta. A déli határokat – ahogy az előzőekben már utaltam rá – a karlócai béke alapján húzták meg.³

A tanulmányban vizsgált periódusban Magyarország a Monarchia része, így külső államhatára Románia és Szerbia felé volt.⁴ Az 1898. évi 117.121. számú belügyminiszteri rendelet az

¹VEINSTEIN, GILLES: Megjegyzések az oszmán Birodalom hatáiról (14-18. század), Magyar Szemle Újfolyam 1-2. szám, http://www.magyszemle.hu/cikk/20080305_megjegyzesek_az_oszman_birodalom_europai_hatarairol_14-18_szazad, (2014. 07. 25.)

² Például: a frank őgrófságok, a magyar végvárrendszer, a szász és székely saját jogú területek érdemelnek említést, amelyek mind efféle jelentőséggel is bírtak.

³POÓR JÁNOS: Megbékélés és újjáépítés 1711-1790, 2009, Kossuth, Budapest, 11. o.

⁴BENCsik PÉTER: Útiokmányok, utazási lehetőségek és határforgalom a 20. századi Magyarországon, <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00045/pdf/02.pdf>, (2014. 08. 10.)

útlevel-, illetve a határszéli szolgálat szabályozása tárgyában rögzíti a határszéli törvényhatóságokat, ez alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarországon ebben az időben Szerbia és Románia irányában voltak határátkelők.⁵

A 19. század második felében Európában rendszertelen volt az utazás szabályozása, hiszen a legtöbb európai államba utazáshoz nem volt szükség útlevele. A magyar állam jogrendszerében egészen 1903-ig nem találkozhatunk útleveletörvénnyel, miniszteri rendeletekkel azonban az útlevel és a határátlépés kérdését esetenként szabályozták.⁶

3. A határátlépés és az útlevelügy szabályozása az első világháború kitöréséig

3.1. Az 1903-as törvénycsomag megalkotásának indokai

1903-ban a kormány Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt egy átfogó törvénycsomag⁷ beterjesztésével kívánta megoldani a

⁵, A m. kir. belügyminiszter 1898. évi 117.121. számú rendelete az útlevel-, illetve a határszéli szolgálat szabályozása tárgyában. <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1899&pg=98&l=hun>, (2014. 08.10.)

A határszéli törvényhatóságok, vagyis: Besztercze-Naszód, Brassó, Csik, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Krassó Szörény, Szeben, Temes és Torontál vármegyék, valamint Pancsova és Temesvár városok.

v.ö.: KOZÁRI MÓNKA: A dualista rendszer 1867-1917, 2005, Pannonica Kiadó, Budapest, 47. o.

⁶KOZÁRI: i.m. 44. o.

⁷1903. évi V. törvénycikk a külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásról, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6873>, (2014. 08. 07.)

1903. évi VIII. törvénycikk a határrendőrségről, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6876>, (2014. 08. 07.)

1903. évi IV. törvénycikk a kivándorlásról, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=68762>, (2014. 08. 07.)

századfordulón egyre nagyobb mérvű kivándorlás szabályozását. Ennek a folyamatnak a keretén belül a bevándorlás kérdését is érintették. A parlamenti vita során B. Solymossy Ödön képviselő megjegyezte, hogy a kivándorlók pár év múlva bevándorlók lesznek.⁸ Ezzel a gondolatmenettel teljesen megegyező az 1903. évi IV. tc. megfogalmazása, mely szerint nem az a kivándorló, aki elhagyja az országot, hogy máshol telepedjék le, hanem az „a ki tartós keresete céljából bizonytalan időre - külföldre távozik.”(1.§.)⁹

A kivándorlással majd a visszavándorlással foglalkozó szakirodalmi kutatások, valamint az 1905-1915 közötti statisztikai adatok is alátámasztják ezt az értelmezést. A dualizmus korszaka alatt kb. 2,3 - 2,4 millió kivándorló Amerikát, Romániát választotta úti céljának. A kutatók a kivándorlás fő okát a paraszti birtokok elaprózottságában és az eladósodottságban látják. A fő kibocsátó területek az északkeleti megyék és a velük határos térségek voltak. A paraszti kivándorlók zöme ideiglenesnek tekintette a kivándorlást, hiszen az volt a céljuk, hogy az Amerikában keresett pénzzel későbbi itthoni megélhetésüket rendezzék. A kivándorlók negyede valóban visszatért.¹⁰

A kivándorlásról szóló törvény indoklásában megfogalmazottak szerint a törvényes intézkedéseknek abból az alapelvből kell kiindulni, hogy a kivándorlást teljesen megszüntetni nem lehet, mert az a szabad költözködés és önrendelkezés jogával

1903. évi VI. törvénycikk az útlevelügyről,
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6874>, (2014. 08. 07.)

⁸179. országos ülés 1903. január 9-én, pénteken, in Az 1901-1906. évi országgyűlés képviselőházának naplója, X. kötet, 1902, Atheneum, Budapest, 213. o. (=KN)

⁹ 1903. évi IV. tc. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=68762>, (2014. 08. 07.)

¹⁰CSORBA LÁSZLÓ: A tizenkilencedik század története, 2000, Pannonica Kiadó, Budapest, 426. o, valamint 1905-15 közötti adatok: Visszavándorolt Amerikából a Trianon előtti Magyar birodalom területére 247 193 fő. (Magyar Statisztikai Szemle, 1938, Budapest, 38.o.)

ellenkeznek.¹¹ Egyet kell értenünk Csorba László történész megállapításával, miszerint: „*A lakhely és megélhetés megválasztását a polgári szabadságjogok között számon tartó liberális korszak döntéshozói azonban csak a folyamat szabályozását, s nem adminisztratív akadályozását tekintették feladatuknak.*”¹²

A kivándorlás problémaköréhez a honvédelem érdekeinek figyelembevétele is hozzátartozott, hiszen a kivándorlók között kimagasló volt az egyedülálló férfiak aránya. A probléma tárgyalásakor felvetődött az a kérdés, hogy a kivándorlók a katonaság elől távoznak-e az országból.¹³

Nem hagyhatjuk figyelmem kívül azt a tényt, hogy a korabeli politikai diskurzusban a bevándorlás kérdése sokkal nagyobb hangsúlyt kapott. A legnagyobb problémát a kérdés megvitatása során az jelentette, hogy míg a magyarországi kivándorlásról viszonylag pontos adatok álltak rendelkezésre, a bevándorlók számáról és összetételéről ezt nem lehetett elmondani. A külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásról szóló törvényjavaslat vitája során többször is elhangzott erre vonatkozó pejoratív megállapítás:

„... *abnormis állapotnak, a mely ma is jelentkezik, hogy t. i, az ország területén tartózkodó külföldieknek számáról halvány fogalmunk sincs.*”¹⁴

„*És, t. ház, ha ezen abnormis állapotokra tekintünk, úgy kétségtelenül megállapíthatjuk azt, hogy ezen a helyzeten segítenünk*

¹¹ Indokolás a kivándorlásról szóló törvényjavaslatához, in Az 1902. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai, Hiteles kiadás, XXIII. kötet, 1902, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest, 401-414. o.

¹²CSORBA: i.m. 427. o.

¹³PÁLVÖLGYI BALÁZS: A határrendőrségtől a földreformig, A kivándorlás kezelésének megközelítései Magyarországon 1881 és 1914 között, in Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére, 2013, Universitas, Győr, 399. o.

¹⁴ KN 203. o.

*kell; segítenünk kell pedig olyan törvényhozási intézkedések után, a melyek egyrészt az államnak jól felfogott érdekét, a salus rei publicae elvét¹⁵ teljesen biztosítják, másrészt felesleges zaklatásokkal a szabad forgalmat nem akadályozzák, szerzett jogokat nem érintenek és a külföldi államok részéről való retorzióra okot nem szolgáltatnak.*¹⁶

Bencsik Péter tanulmányában felhívja a figyelmet arra az ellentmondásra, hogy az 1903-as kivándorlási törvény kötelezővé tette az útlevelet a határ átlépéséhez, és országhatárnak tekintette a magyar – osztrák belső, illetve a magyar- horvát belső határvonalat is.¹⁷

2.2. Az első útlevéltörvényről

Az 1903-as útlevelügyről szóló törvény (1903. évi VI. törvénycikk) megszületésekor a jogalkotó a fennálló nemzetközi gyakorlatnak megfelelően negatív oldalról tekintve a nemzetek közti érintkezés korlátainak felszámolását, a szabályozás pozitív rendelkezéseit vizsgálva a költözködés és a forgalom szabadságának megvalósítását tekintette a törvényt átható alapelvnek¹⁸. Hautzinger Zoltán kiemeli, hogy az útlevelügyről szóló törvénycikk általános indokolása „bámulatosan aktuális.”¹⁹ E liberálisnak nevezhető jogszabály már I. §-ában rögzítette főszabályként, hogy „a magyar korona országainak területén való tartózkodáshoz és utazáshoz, valamint az

¹⁵ “salus rei publicae suprema lex esto” jelentése: a köztársaság üdve a legfőbb törvény

¹⁶ KN 202. o.

¹⁷ BENCSIK: i.m. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00045/pdf/02.pdf> , (2014. 08. 10.).

¹⁸ Indokolás, „az útlevelügyről” szóló törvényjavaslathoz, in Képviselőházi Irományok, 1901-1906. VII. kötet, 39. o.

¹⁹HAUTZINGER ZOLTÁN: Az első idegenjogi törvény, in A modernkori magyar határrendészet százötz évé, 2013 Magyar Rendészettudományi Társaság Határrendészeti Tagozat, Budapest, 179. o.

*állam határán való átkeléshez útlevél rendszerint nem szükséges.*²⁰

A 70.000/1904-es belügyminiszteri rendelet a törvény végrehajtásáról pontosította ezt a generálklauzulát. Útlevél felmutatása követelendő volt abban az esetben, ha a magyar állampolgár olyan országba szándékozott utazni, amellyel szemben útlevél-kötelezettség állt fenn. A második kivételt a kivándorlás céljából történő külföldre távozás jelentette.²¹

A törvényben megfogalmazott megszorító rendelkezések jelentették az útlevél-kötelezettség elrendelésére vonatkozó szabályrendszer másik csoportját. Ezek az állam védelmét szavatolták, e körbe tartozott a háború, a belső zavargások, valamint az államot veszélyeztető egyéb mozgalmak, melyek bekövetkezésekor kivételes intézkedésként jelent meg az útlevélkényszer elrendelése. A törvényalkotó jövőbe tekintő gondolatait jelezte a fenti, adott esetben az állam fennmaradását elősegítő szabályok törvénybe ültetése. A törvény elfogadásakor tehát Romániával és Szerbiával szemben útlevél-kötelezettség állt fenn.

Az útlevél engedélyezésének tilalmáról is részletes leírást kapunk a törvénycikkből, illetve a végrehajtási rendeletről. Megtagadható az útlevél kiadása azoktól, „*akik a véderőtörvényen alapuló állítási vagy szolgálati kötelezettségük teljesítése tekintetében a fennálló szabályok tekintetében korlátozva vannak.*” A véderőtörvény értelmében a védelmi kötelezettség minden védképes állampolgár²² által személyesen teljesítendő volt, hadkötelezettség pedig annak az évnek az első napján keletkezett, amelyben a

²⁰ 1903. évi VI. törvénycikk az útlevélügyről, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6874>, (2014. 08. 07.)

²¹ 70.000/1904. B. M. számú rendelet utasítás az útlevélügyről szóló 1903 : VI. t.-cikk végrehajtása tárgyában, <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1904&pg=748&l=hun>, (2014. 08. 08.)

²² Allampolgárok alatt csak férfiakat értett a jogalkotó.

hadköteles 20. életévét betöltötte.²³ Szintén megtagadhatósági okként merült fel a bűnvádi eljárás hatálya alatt állás, ha szabadságvesztés büntetésével fenyegető cselekmény képezte a vád tárgyát, illetve jogerős ítéleten alapuló büntetés sújtotta az elítéltet. Végezetül nem nyerhetett útlevelet az a személy, akinek a kivándorláshoz szüksége lett volna rá, azonban a kivándorlásról szóló törvény korlátozta ezen jogát.²⁴ Ide tartoztak többek között a szülők, ha 15 évesnél fiatalabb gyermeküket hagynák otthon kellő gondoskodásról való biztosítás nélkül, valamint a korábban említettekkel egyezően, a bűnvádi eljárás terheltjei és, akik a véderőtörvényen alapuló állítási vagy szolgálati kötelezettség alatt állnak, amennyiben a kivándorlási engedélyt tőlük az illetékes hatóság megtagadja.

A törvény e szakaszának tanulmányozásakor a következő megállapításokat tehetjük: a szabad mozgás jogát biztosítva taxatív felsorolásban került rögzítésre a fent bemutatott tilalom, emellett a szabályozás céljaként az állam véderejének megóvása merült fel, ezen kívül pedig az igazságszolgáltatás hatékony működéséhez fűződő társadalmi érdek. Érdeemes megemlíteni, hogy a törvény a jelzett személyi körre vonatkozóan sem általános tilalmat fogalmazott meg, hiszen a felsorolt egyének esetében is felmerülhetnek olyan méltánylást érdemlő körülmények, amelyek indokolttá tették a külföldre utazást.

Az útlevelügyről szóló törvény bemutatását az úti okmányokat kiállító hatóságok ismertetésével zárom. A törvénycikk indokolásában a korábbi rendszer gyakorlata is megismerhető. Az eljárás az alsóbb fokú hatóság ajánlása alapján indult meg, s rendszerint a belügyminiszter állította ki az útlevelet. A szolgáltatott adatok helyességének ellenőrzésére az ügyek magas száma következtében nehezen volt megoldható, a döntés a betérjesztő hatóság véleményén alapult. Az 1903-as jogszabály értelmében *„Útlevel kiállítására jogosult hatóságok Magyarországon: 1.*

²³ 1868. évi XL. törvénycikk a véderőről, 1.§ és 3.§, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5362>, (2014. 08. 10.)

²⁴ 1903. évi VI. törvénycikk 4.§ b, pont, illetve 1903. évi IV. törvénycikk a kivándorlásról 2.§

vármegyében s rendezett tanácsú városban az alispán; 2. törvényhatósági joggal felruházott városban a rendőrkapitány; 3. a budapesti székesfővárosi magyar királyi államrendőrség hatósága alá tartozó területen a főkapitány; 4. Fiumében és kerületében a királyi kormányzó.”²⁵ A hatóságok közül az volt az illetékes az útlevel kiállítására, amelynek területén az útlevelet kérő rendes lakóhellyel bírt.²⁶

Az eljárás menete a következő volt: útlevel csak kérelemre volt kiállítható, amit a kérelmezőnek rendszerint lakóhelyén, kis és nagyközségek esetében az előljárásnál, rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal felruházott városokban a rendőrkapitánynál, a székesfővárosi magyar királyi államrendőrség hatósága alá tartozó területen pedig a főkapitányi hivatalnál kellett előterjesztenie. A kérelemről egy „Útlevel-lap”-nak nevezett dokumentumot állítottak ki a hatóságok. Funkciója az volt, hogy hitelesen tartalmazza az útlevel kiállításához szükséges adatokat, lehetővé téve ezáltal az útlevel kellő pontossággal történő kiállítását. Az előljárásnál kiállított útlevellapot a járás főszolgabírájához kellett betérjeszteni, ő vizsgálta át olyan szempontból ezt a lapot, hogy fennáll-e bármilyen akadály, amely megghiúsítja az útlevel kiállítását, különös tekintettel a katonakötelezettségre, a folyamatban lévő bűnvádi eljárásra, illetve a kivándorlási tilalmakra. Rendezett tanácsú város esetében a rendőrkapitány maga végezte el a vizsgálatot. Akár állt fenn akadály, akár nem, az útlevellap következő állomása az alispán volt, aki már a kiállításról rendelkezett. Törvényhatósági joggal felruházott városok rendőrkapitányai és a székesfővárosi magyar királyi államrendőrség főkapitánya a hivataluknál kiállított útlevel-lapok adatai alapján maguk határoztak az útlevelek kiadásának kérdésében. A kérelmet elutasító határozat ellen a kérelmező fél fellebbezéssel élhetett,

²⁵ 1903.évi VI. törvény, 6.§,
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6874>, (2014. 08. 07.)

²⁶ 70.000/1904. B. M. számú rendelet utasítás az útlevelügyről szóló 1903 : VI. t.-cikk végrehajtása tárgyában 5.§,
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1904&pg=748&l=hun>, (2014. 08. 08.)

amelynek határideje a kihirdetés, illetve a kézbesítés napját követő napon kezdődött és 15 napig tartott. A fellebbezést a kérelmet elutasító hatóságnál kellett előterjeszteni, innen került fel az elbírálásra jogosulthoz, a belügyminiszterhez.²⁷

A fentiekől eltérő szabály vonatkozott a császári és királyi közös hadseregnél vagy a magyar királyi honvédség tényleges szolgálatban álló havidíjas, valamint az ideiglenesen szabadságot legénységi állománybeli egyének útlevelének kiállítására. Előbbi hadseregnél a császári és királyi közös hadügyminiszter, a honvédségnél pedig a honvédelmi miniszter felhívása folytán a székesfővárosi magyar királyi államrendőrség főkapitánya állította ki az úti okmányokat.²⁸

Az útlevéltől eltérő, átlépésre jogosító okmány volt a határszéli úti igazolvány. Ezt a szerb és a román határszéltől 40 kilométeres távolságon belül eső községek azon lakója igényelhetette, aki vagyontalan napszámos, munkás volt, vagy ingatlanvagyonra után földadó fejében 7 koronát meg nem haladó összeget fizetett, vagy pedig kereseti adója 12 koronát meg nem haladta. Az igazolvány kiállítása a belügyminiszter által határrendőri teendőkkel megbízott határszéli hatósági közegek hatáskörébe tartozott, s 8 napon belül egyszeri ki- és belépésre jogosította fel az illetőt. Fontos megjegyezni, hogy azon személyek, akik külföldre szóló útlevelet nem nyerhettek, „Határszéli igazolvány”-t sem szerezhettek.²⁹

Az útlevél kiállítási folyamatával kapcsolatban a következő észrevételeket tehetjük: a jogalkotó egy komplex rendszert hozott létre, melynek keretében részletesen szabályozott eljárás eredményeként került kiállításra az útlevél. A törvény megalkotása előtti belügyminiszteri döntési jogkör áttevődött a helyi közigazgatás hatósági közegeihez. Ennek eredményeként megoszlott az illetékes hatóságok között az ügyteher, valamint az sem elhanyagolható szempont, hogy lehetőség nyílt megalapozottabb döntés meghozatalára a hatóság előtti közvetlen adatszolgáltatás

²⁷ Uo. 6.§-20.§

²⁸ Uo. 28.§ 1. pont

²⁹ Uo. 28.§ 3. pont

bevezetésének következtében. A rendelkezések a törvény szellemének megfelelően az eljárás gyorsítását is szolgálták, elősegítve ezáltal a már ismertetett alapelvek megvalósulását. A belügyminiszter is megtalálható a jogszabály eljáró szervei között, immáron a fellebbezések elbírálása képzési feladatát, amely jogorvoslati lehetőség szintén az ügyfelek érdekét szolgálja a jogszerű döntés meghozatala érdekében. A gyakorlati életre reflektálva jelent meg a „Határszéli igazolvány” is, elősegítve a határ közelében élők szomszéd országban történő ügyeinek intézését, az útlevel kiállítására érdekében történő eljárás alternatívájaként a praktikus ügyintézés jegyében.

2.3.A határőrizetet ellátó szervek jogállása

A Magyar Királyságban az áttérés a haderő által megvalósított határőrizetről³⁰ a rendvédelmi testületek által kivitelezett határőrizetre a dualizmus időszakában történt meg. A határőrizet tehát átkerült a haderőtől a rendvédelemhez. A rendvédelem pedig nem tartozott a kiegyezési törvény értelmében a két társország közös ügyei közé. A magyar határőrizet megszervezése során a rendvédelmi testületek határmenti alakulatainak a hatáskörébe kerültek a határőrizet azon részfeladatai, amelyek a testület alapfeladataival harmonizáltak.³¹ Parádi József a dualizmus kori

³⁰Ahogy Farkas Ádám tanulmányában kiemeli e több évszázadon át fennálló védelmi szervezetről, ennek léte és működése egészében az uralkodó hadügyi felségjogain alapult. Megjegyzi még, hogy mindez jelentős területi egységeken úgy került kialakításra, hogy az ottani lakosság egészét katonai közigazgatás alá vonták, s így teljes területeket militarizáltak. (FARKAS ÁDÁM: Adalékok egy rendszerváltást követő politikai gesztus megítéléséhez, in Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére, 2013, Universitas, Győr, 151. o.)

³¹PARÁDI JÓZSEF: A dualizmus kori magyar rendvédelem és határőrizet. A Magyar Királyi Határrendőrség, in: Határrendészeti Tanulmányok, 2006/1. különszám, Budapest, 15-18. o.

rendvédelemről szóló írásaiban³² hangsúlyozza, hogy a polgári magyar állam keretei között a rendvédelem megszervezésének vezérlő elve az volt, hogy az alapvetően az önkormányzatok kompetenciája legyen. Azokon a területeken, ahol az önkormányzati működés nem volt megfelelő, ott a központi államhatalom hozott létre rendvédelmi szervezeteket az országgyűlés jóváhagyásával. A határőrizet a rendvédelmi szakterületek azon csoportjába tartozott, amelyeket a központi államhatalom saját hatáskörében kívánt rendezni. E tanulmány keretein belül a határvédelemben szerepet vállaló szervezetek³³ közül a Magyar Királyi Határrendőrség és a Magyar Királyi Csendőrség háború előtti határvédelmi feladatára koncentrálok.

2.3.1. A Magyar Királyi Határrendőrség és a Magyar Királyi Csendőrség

A Magyar Királyi Határrendőrséget tekintjük az első önálló országos hatáskörű szervezetnek a polgári magyar állam történetében, melynek feladatát a határőrizet képezte. A határrendőrség felállításáról szóló törvényt 1903. III. 11-én szentesítette az uralkodó. A testület működését azonban a 1905. XII. 9-i minisztertanácsi határozat alapján 1906. I. 15-én kezdhette meg. A törvény széles körre terjesztette ki a határrendőrség működését, de itt is, mint ahogyan a csendőrséggel kapcsolatban is pontos hatásköri és eljárási rendelkezések vártak magukra.

A már röviden említett centralizációs folyamat eredménye, hogy a magyar határőrizet új vezető szervezete a kormány közvetlen irányításával működött. A határrendőrség törvényben megállapított feladatait alkotta többek között: „a) a határon átkelők figyelemmel kísérése, a határ mentén felmerülő, államrendészeti szempontból

³²lásd még: PARÁDI JÓZSEF: A magyar rendvédelem 1867-1914, in Rendvédelem-történeti Füzetek, 2012/25. szám, 79-80. o.

³³ Részt vettek még a határőrizetben: Magyar Királyi Vámhivatalok, Magyar Királyi Belépőállomások, Magyar Királyi Pénzügyőrség, Magyar Királyi Vesztegintézet, PARÁDI (2006): im. 16. o.

fontosabb mozzanatokról és eseményekről tájékozásszerzés és az észleleteknek az illetékes hatósággal való közlése;.. c) a kémkedés megakadályozása, esetleg a kémeknek letartóztatása; ...g) a határszélen letartóztatott s a tolonczszabályok rendelkezései alá eső egyének eltolonczolása, külföldről érkező tolonczok átvétele és tovább indítása, ... i) hadköteles egyének kiszökésének megakadályozása; ...m) azon határvonal, hol útlevél-kötelezettség áll fenn, az útlevelek vizsgálata, határátkelési igazolványok kiállítása.”³⁴ (A tanulmány későbbi részében is a fent hivatkozott feladatkörök mentén vizsgálódom.)

A határrendőrség viszonyát a vármegyei közigazgatáshoz és a társ fegyveres testületekhez a következőképpen alakult: „*Szolgálati tekintetben a határrendőrség közvetlenül a belügyminiszter alárendeltségébe tartozott. Azonban a határrendőr kapitányságok a területileg illetékes vármegye főispánjának, a kirendeltségek pedig a szolgabírárnak a határőrizettel kapcsolatos – korabeli szóhasználatnál élve – megkereséseit kötelesek voltak végrehajtani. Az illetékességet a határrendőrség maga döntötte el. Ha a határrendőrség és a helyi közigazgatás illetve rendőrhatalóság között mégis hatásköri nézeteltérésre került sor abban a belügyminiszter döntött. Az államszervezet hierarchiájában határrendőr-kapitány a megyei főszolgabíróval illetve a városok rendőrkapitányaival állt azonos szinten.*”³⁵ A határrendőrséghez kerültek a csendőrség és a honvédség személyi állományából, illetve a polgári lakosság köréből vették. A határrendőrség fegyveres, egyenruházott testület volt.

A csaknem 283 000 km² nagyságú Magyar Királyságban mintegy 20 000 000 millió ember élt. A terület és a lakosság kis hányadát alkották a városok, a döntő többséget a vidék alkotta, ahol a rendet a csendőrség tartotta fenn. A korabeli rendvédelem két meghatározó pillérét a városi rendőrségek – 12 000 fővel – és a Magyar Királyi Csendőrség alkotta, ugyancsak 12 000 fővel.”³⁶ Az

³⁴1903. évi VIII. törvénycikk a határrendőrségről, 2.§

³⁵PARÁDI JÓZSEF: A Magyar Királyság határrendőrsége, in Rendvédelem-történeti Füzetek, 2010/21. szám, 110. o.

³⁶PARÁDI(2012): i. m. 80. o.

1881. 3. tv. 1.§-a kimondta: „A közbiztonsági szolgálat ellátására katonailag szervezett magyar királyi Csendőrség állíttatik fel.”³⁷ Ám a törvény a feladatkörre történő utaláson túl konkrét hatásköri és eljárási normákat nem tartalmazott.

Az 1903-as V. törvény nem épített a karhatalmi szervezetekre, annak ellenére, hogy 1891-től a Magyar Királyi Csendőrséget is bevonták az ország külső határainak az őrzésébe.³⁸ A határszéli csendőrség a román-magyar határon került felállításra. A határrendőrség és a csendőrség kapcsolatában voltak nézeteltérések, melyek később rendeződtek a belügyminiszter közbelépésével. 1893-tól szolgabírói kirendeltségek irányításával működött a határszéli csendőrség. Szolgálatukat önállóan tervezték meg és látták el, a csendőri felettes szervek teljes körű alárendeltjei maradtak. 1906 után a határrendőr-kapitányságok vették át a szolgabírói kirendeltségek feladatkörét, ez azonban azt eredményezte, hogy a határrendőrség és kirendeltségek vezetői a határszéli csendőri erőket alárendeltjeiknek tekintették. A két fegyveres őrtestület együttműködésének ez a része nem volt tisztázva. (1912-ben belügyminiszteri rendelettel rendezték a kérdést.)³⁹

³⁷ „A magyar királyi csendőrség katonai és fegyelmi tekintetben, továbbá a tisztok és összes csendőrök minden nem személyi ügyekben, saját előljáróik, és utolsó sorban, a mint azt az 1881. évi III. t.-cz. 8. §-a előírja, a magyar kir. honvédelmi minister alá, közbiztonsági szolgálat teljesítésére és gazdasági ügyekre nézve pedig a magyar királyi belügyminister alá vannak rendelve.” A m. kir csendőrség számára kiadott szervezeti és szolgálati utasítás, in Magyarország Rendeletek Tára, 1881, 1167. o.

³⁸ Így, még ha közvetetten is, de a határszéli csendőrség révén a határőrizet kérdése már a béke idején is kapcsolatban volt a honvédelem ügyével és a katonai jog szabályrendszerével.

³⁹ PARÁDI JÓZSEF: A határszéli csendőrség, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_hatarszeli_csendorseg_1891_1918/, (2014. 08. 16.)

4. Határátlépés, útlevélügy a nagy háborúban (1914-1918)

A háborús időkben életbe lépő változások jelentősen átalakították a világháború előtti állapotokat a határon történő átutazás, az útlevél kiállítási rend tekintetében. A szigorítások következtében bevezetett intézkedések közül az útlevél-kötelezettség elrendelésére, az útlevelek kiadásának beszüntetésére, a határátlépés korlátozására, valamint az útlevelek kiállítása körül követendő eljárásokra fókuszáltak. A tanulmány e részét a háborús jogszabályok, elsősorban rendeletek ismertetése képezi, melynek nyomán lehetőség nyílik a törvényhozó hatalom, valamint a minisztériumok jogalkotó tevékenységét megismerni, olykor a háborús eseményekre reagáló, máskor a lehetséges háborús következményekkel előre tervező jogszabályi környezetet elemzés alá vonni.

Elsőként a kivételes hatalomról szükséges említést tenni. „Az 1912. évben a közel szomszédban lezajlott háború⁴⁰ és az ezzel kapcsolatos, egynémely vonatkozásaiban minket is érintett események, különösen előtérbe állították annak a szükségét, hogy a törvényhozás még a béke idejében gondoskodjék a netaláni háború esetére szükséges megfelelő rendszabályok alkotásáról.”⁴¹ A fenti mondat lényegre törően fogalmazza meg az 1912. évi LXIII. törvénycikk megalkotásának apropóját, amely jogszabály a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről címet viseli. A törvény megalkotása azért is nélkülözhetetlen volt, mert az állam biztonsága, a háborús hadműveletek sikerének biztosítása különleges

⁴⁰1912. október 8-án, Montenegró hadüzenetével robbant ki az első Balkán-háború, mely során a félsziget függetlenné vált nemzetállamai uralmuk alá hajtották az Oszmán Birodalom európai területeinek túlnyomó részét. Az 1913 májusáig tartó konfliktus végül a független albán állam születésével és a nagyhatalmak döntőbíráskodásával zárult, így az elégedetlen szövetségesek hamarosan egymás ellen fordultakhttp://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1912_oktober_8_kirobban_az_első_balkan_haboru/ (2014. 08. 18)

⁴¹A főrendiház közjogi és törvénykezési bizottságának jelentése, in Főrendiházi irományok, 1910. XXII. kötet 1156-1277. sz. 420.o.

kormányhatalmat igényelt, amelyben a jogrend fenntartása, a közbiztonság védelme sem szenvedhetett csorbát. A törvény indokolása kiemeli, hogy a modern hadviselés lényeges előfeltételét képezi, hogy a fegyveres erő működése a polgári hatóságok és az állam egész lakossága részéről hatékony támogatást kapjon, másik oldalról pedig megvalósuljon a polgári lakosságnak és az országnak a védelme, illetve a jogbiztonság fenntartása. Azon értékek megóvása volt tehát a feladat, amelyeket a háború a legkomolyabb veszélyekkel fenyegetett.⁴² 1912. évi LXIII. törvénycikk jogot biztosított a rendeleti úton való kormányzásra, emellett feljogosította a kormányt kivételes hatalom gyakorlására, ami többek között kormánybiztosok kinevezését, az önkormányzati autonómiák felfüggesztését, statáriális bíraskodást, a gyülekezési szabadság korlátozását, a sztrájkok elleni szigorú fellépést jelentette.⁴³ Az útlevelüggyel kapcsolatban a törvény 6.§-a rendelkezett. Ennek értelmében a minisztérium az útlevel kiállításának jogát akár az ország egész területére vonatkozóan, akár annak bizonyos részeire kivehette az 1903. évi VI. törvénycikkben meghatározott hatóságok jogköréből, és azt a belügyminiszternek, Horvát-Szlavónországokban pedig a bánnak a hatáskörébe utalhatta. Ezen kívül a magyar honosságú személyekre vonatkozóan jelentős mértékű korlátozások léphettek hatályba a szabad tartózkodás és letelepülés joga vonatkozásában. Ilyen volt a megszálló személyek szállásadó által 24 órán belül történő kötelező bejelentése az illetékes hatóságoknak, a bejelentés megtörténtének ellenőrzése, adott esetben a szankciók viselése. Hangsúlyozni kell, hogy ezeket a lehetséges intézkedéseket a közrend és a közbiztonság védelme tette indokolttá.

A háború kitörését megelőző napon, 1914. július 27-én hatályba is lépett a kivételes intézkedésekről szóló törvény

⁴² Indokolás a véderőről szóló törvényjavaslathoz, in Főrendiházi irományok, 1910. VIII. kötet 288-374. sz. 410. o.

⁴³ BARTA RÓBERT: Magyarország az első világháborúban, in Magyarország a XX. században 1. köt. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás, 1996., Babits, 25. o.

felhatalmazása alapján megalkotott rendelet⁴⁴, amely az útlevelkiadás jogát - többek között - Baranya, Torontál, Temes, Hunyad, Szeben, Csík, Kolozs vármegyék; Pécs, Baja, Újvidék, Temesvár, Kolozsvár, Marosvásárhely területén, Horvát-Szlavónországok területén a belügyminiszternek, illetve a bánnak a hatáskörébe utalta. Szintén ezen a napon lépett hatályba a bejelentési kötelezettségnek a belföldiekre való kiterjesztéséről szóló rendelet, amely a kivételes intézkedésekről szóló törvénycikk már bemutatott rendelkezéseit terjesztette ki az előző rendeletben ismertetett földrajzi területre.⁴⁵ A kivételes törvényt többször is kiegészítették, folyamatosan bővítve a kormány különleges jogkörét. Az intézkedések nyomán jelentősen megnőtt az állam súlya és szerepe a közéletben, mely a háborús évek alatt és után is általános európai jelenségévé vált.⁴⁶

Ki kell térnünk még azokra a kormánycselekedetekre, a kormány tagjainak rendeleteire, amelyek ugyan nem tartoztak a szorosabb értelemben vett kivételes hatalmi körbe, tehát nem az 1912. évi LXIII. törvénycikk felhatalmazásán alapultak, de keletkezésük a háború által teremtett rendkívüli helyzettel hozható kapcsolatba. Ide tartoztak azok a rendeletek és intézkedések, amelyek a hadviselés érdekeivel közvetlen vagy közvetett kapcsolatban álltak.

Már az első mozgósítás elrendelése alkalmával szükségessé vált a lakosság szabad mozgásának korlátozása, abból a célból, hogy a katonakötelezettek kellően nyilvántartva legyenek és azonnal rendelkezésre álljanak. Ennek eszközei voltak: az útlevelkényszer bevezetése, a bejelentési kötelezettség, valamint a

⁴⁴ 1914. évi 5.473. M. E. számú rendelet, az útlevel- kiállítás jogának a belügyminiszter, -illetőleg a bán hatáskörébe utalásáról, <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1563&l=hun>, (2014.08.11.)

⁴⁵ 1914. évi 5.475. M.E. számú rendelet, a bejelentési kötelezettség belföldiekre való kiterjesztéséről, <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1564&l=hun>, (2014.08.11.)

⁴⁶BARTA RÓBERT: im. 26.o.

személyforgalomnak a hadviselés érdekei szerint való korlátozása. Ezen felül a kormánynak intézkednie kellett abban az irányban is, hogy az ellenséges államok ne szerezhessenek tájékoztatást azokról az eseményekről, amelyeket hazánk védelme érdekében megismertetni nem akartunk (katonai előkészítés, fegyveres erő mozdulatai). Ebből az érdekből szükségessé vált állami ellenőrzés alá venni a postai, távirtdai, távbeszélő forgalmat, s ez utóbbi intézkedés azért is volt fontos, hogy az ellenséges sajtó az itteni hangulatot kedvezőtlenül ne befolyásolhassa.⁴⁷

4.1. Az útlevel-kötelezettség bevezetése

A magyar királyi minisztérium 1915-ös rendeletével⁴⁸ alkotta meg az általános útlevel-kötelezettség szabályait. A módosult rendelkezések kimondták, hogy útlevel-kötelezettség alá esik a magyar korona országainak határán való átlépés olyan ország területére vagy olyan ország területéről, amely „nem áll Ő császári és apostoli királyi Felségének uralkodása alatt.”⁴⁹ Szintén kötelező volt az útlevel megléte és annak hatósági felszólításra történő felmutatása a magyar területen tartózkodó külföldieknek, tekintet nélkül arra, milyen hosszú ideig tartózkodtak az országban. További korlátozásként hatott, hogy a külföldi államok polgárai az útlevelük birtokában is csak akkor léphettek be a magyar korona országainak területére, ha az útlevelüket az illetékes osztrák-magyar diplomáciai vagy konzuli hatóság láttamozta.

A háborús rendelet szemmel láthatóan erőteljes változást mutat az 1903-as törvénnyel szemben. A liberális szabályozás már a múlté, a haza védelme érdekében egyaránt pontos tudomással kell

⁴⁷A főrendiház közjogi és törvénykezési bizottságának jelentése, in Főrendiházi irományok, 1910. XXII. kötet 1156-1277. sz. 421. o.

⁴⁸A magyar királyi minisztérium 1915. évi 285. M. E. rendelete, az útlevel-kötelezettség elrendeléséről, <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=187&l=hun>, (2014.08.12.)

⁴⁹Uo.1.§

bírniuk a hatóságoknak arról, hogy mely személyek készülnek távozni az országból, s a határokon kik várnak a bejövételre. Ezzel is meggátolva az ország elhagyását azok esetében, akikre vonatkozóan jogszabályi tilalom állt fenn. A külföldi illetéktelen személyek magyar korona területére való bejutási tilalmának is ez a garanciális szabály képezte alapját, említve itt a kémeket, a közrendre, közbiztonságra veszélyt jelentő személyeket.

Az útlevelek kiállítására vonatkozó eljárás szabályai is változtak. Először 1914-ben a belügyminiszter körrendelete tartalmazott módosítást az útlevelel kiállításának folyamatáról⁵⁰. Az évszázad elején alkalmazott gyakorlattól eltérően az útlevellapok kiállításakor a kérelmezőnek meg kellett jelölnie, hogy pontosan melyik az, az állam, ahova az útlevelel kiállítását óhajtja. Nem volt már elegendő az Európára, vagy az egész világra történő hivatkozás. E rendelet mögött is logikus, a háborús helyzethez alkalmazkodó megfontolás állt. Azon országba ugyanis, amelyekkel hadiállapotban álltunk, az utazás gyakran elháríthatatlan akadályokba ütközött. Ha valaki mégis ellenséges államba kívánt volna utazni, akkor kérelme előterjesztését követően az illetékes hatóságnak jelentést kellett felterjesztenie a belügyminiszterhez.

1915-ben aztán megalkotta a belügyminiszter a 285. M. E. számú rendelethez kapcsolódóan az útlevelel-kötelezettség elrendelése következtében az útlevelel kiállításánál követendő eljárásról szóló körrendeletet.⁵¹ Jelentős újítás az útlevelel formáját illetően az volt,

⁵⁰A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 153.966./I—a. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez — Budapest székesfőváros kivételével, a hadüzenetek következtében az útlevelek kiállítása körül követendő

eljárásról.<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1712&l=hun> (2014. 08. 13.)

⁵¹A m. kir. belügyminiszter 1915. évi 6754/XI-b. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, az útlevelel-kötelezettség elrendelése következtében az útlevelel kiállításánál követendő eljárásról.<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=303&l=hun>(2014. 08. 13.)

hogy azt az illető élethű fényképével kellett ellátni. A fényképet pedig az útlevel kérelem előterjesztésekor át kellett adni az 1904. évi 70.000. B.M. számú rendelet értelmében illetékes hatóságnak, amelynek feladatát képezte a kérelmező személy fényképpel való azonosságának eldöntése. A következő lépcső olyan I. fokú rendőrhatóság esetében, amelyik nem minősült útlevel kiállító hatóságnak, az útlevellapnak és mellékleteinek a felterjesztése volt az útlevel kiállító hatósághoz. Ezek után az útlevel kiállító hatóság feladata volt az útlevellapok átvizsgálása beérkezett lapok esetében, majd pedig belügyminiszterhez való felterjesztése.

Azt a személyi kört is érdemes vizsgálat alá vonni, amely utazását a háború éveiben rendeletileg korlátozták, esetenként kizárták, valamint azokat a földrajzi térségeket is érdemes áttekinteni, amelyekre ezekben az években speciális utazási szabályok vonatkoztak. Időrendben haladva először 1914-ből találkozhatunk olyan jogszabállyal, amely személyek meghatározott csoportjára vonatkozóan beszünteti az útlevelek kiadását.⁵² A minisztérium rendelete rögzíti, hogy a fegyveres erő kötelékébe tartozó és tényleges szolgálatban nem álló személyek részére nem állítható ki útlevel további rendelkezésig. A tilalom alóli kivételeket a belügyminiszter a honvédelmi miniszterrel egyetértésben állapíthatott meg. A következő csoportot a hadköteles férfi személyek alkották.⁵³ Számukra a kivándorlás tiltott volt a királyi

⁵² A magyar királyi minisztérium 1914. évi 5.471. M. E. számú rendelete, a fegyveres erő kötelékébe tartozó egyének részére útlevelek kiadásának beszüntetéséről. <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1562&l=hun> (2014.08.13.)

⁵³ „Férfiszemélyek amaz év január hó 1-től kezdődőleg, melyben életük 17. évét betöltik, addig, míg a védtörvényen alapuló állítási vagy szolgálati kötelezettség alatt állanak, csak a belügyminiszternek, - Horvát-Szlavonországokban a bánnak, - a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg írásban kiadott engedélye alapján vándorolhatnak ki. Az engedély csak akkor adható meg, ha a folyamodó, a belügyminiszter, illetőleg a bán által 100-tól-1.000 K-ig terjedhető összegben megállapított óvadékot magyar koronaértékben előzetesen leteszi.”

minisztérium rendeletei értelmében. Ugyan a véderőtörvény feltételek mellett megengedte a kivándorlást, de a háborúra való felkészüléskor, illetve a háború éveiben a hadköteles férfiak igénybevétele nélkülözhetlenné vált, így célszerű volt általános tilalom elrendelése esetükben.⁵⁴ A fent ismertetett két rendelettel egyidejűleg lépett hatályba az a jogszabály⁵⁵ is, amely előírta, hogy a kivándorlási engedélyek tárgyában beadott kérelmeket a további eljárás mellőzésével utasítsák el a törvényhatóságok, sőt azok a védkötelesek sem vándorolhattak ki, akik már az engedély birtokában voltak.

Nem mehetünk el szó nélkül a határ ellenkező oldalán az ország területére belépni szándékozókra a háború éve alatt történő ellenőrzésére vonatkozó jogi megoldások ismertetése mellett. A magyar királyi minisztérium 1915. évi rendelete⁵⁶ az idegenek és a náluk lévő tárgyak fokozott ellenőrzéséről három lehetséges módját írta le a külföldiek esetén követendő eljárásnak. A rendőrhatalóság láttamozta a beutazásra váró útlevelét, amennyiben azt rendben lévőnek találta, és megengedhetőnek látta az illető személy továbbutazását. A második eset akkor merült fel, ha az útlevelet nem találta a vizsgálatot követően a hatályos jogszabályokkal összhangban lévőnek, ekkor kötelező volt a beutazást

⁵⁴ Először az 1914. évi 5.474. M. E. számú rendelet tiltotta meg a kivándorlást 1 évre, majd a későbbiekben rendszeresen új rendeletek hosszabbították meg a kivándorlási időt 1-1- évvel.

⁵⁵ 1914. évi 142. 873 .körrendelet a magyar királyi minisztérium által az 1912 : XXX. t.-c. 62. §~a 6. bekezdésében megjelölt védkötelesek kivándorlásának betiltására és a fegyveres erő kötelékébe tartozó egyének részére az útlevelek kiadásának beszüntetésére vonatkozólag kiadott rendeletekről.

[http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1667&l=hu\(2014.08.13.\)](http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1667&l=hu(2014.08.13.))

⁵⁶ A m. kir. minisztérium 1915. évi 2.987. M. E. számú rendelete, az idegenek és a náluk lévő tárgyak fokozott ellenőrzéséről.[http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=1362&l=hun\(2014.08.13.\)](http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=1362&l=hun(2014.08.13.))

megakadályozni. Végezetül pedig ugyanígy járt el a hatóság, ha rendőri szempontból kifogás alá esett a szóban forgó személy továbbutazásának engedélyezése. A beutazás előtt be kellett mutatnia az útlevel-kötelezettség alá eső egyéneknek a magukkal hozott leveleket, sajtótermékeket, nyomtatványokat. Hogy miért erre szükség? Az eljáró hatóság így tudta megállapítani azt, hogy ezeknek a tárgyaknak a behozatala nem veszélyezteti-e az állam biztonságát, nem ütközik-e a hadviselés érdekeibe.

A nagy háború és a határátlépés viszonyát tanulmányozva már csak azoknak a területeknek a tárgyalása maradt hátra, amelyekre vonatkozóan különleges szabályok voltak érvényben. Az ide vonatkozó jogi normákat kronologikus sorrendben tekintem át. Az 1914. július 27-én hatályba lépő belügyminiszteri rendelet⁵⁷ a határátlépést korlátozta. Orsovától Zemunig terjedő részen csak olyan szakaszokon lehetett átlépni a határt, melyeket az alispán vagy a kormánybiztos a katonai parancsnoksággal egyetértésben erre a célra meghatározott. További feltétel volt, hogy a határon átkelni kívánó megfelelően igazolja magát. Orosz - Lengyelország okkupált területére való utazáshoz szabályszerű igazolásra volt szükség, melynek tartalmaznia kellett az utazó arcképe mellett az utazás célját, végpontját, és láttamoznia kellett a hadsereg főparancsnokságnak, a fő-hadtápparancsnokságnak, vagy a császári és királyi hadügyminisztériumnak.⁵⁸ Előbbi két szerv akkor teljesítette a láttamozást, ha a hadra kelt sereg területéről kiinduló

⁵⁷ A magyar királyi belügyminiszter 1914. évi 5.111. eln. számú rendelete, a határátlépés korlátozásáról.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1914&pg=1661&l=hun>. (2014.08.14.)

⁵⁸ A magyar királyi belügyminiszter 1915. évi 9.941. eln. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, valamennyi magyar királyi határszéli rendőrkapitánysághoz, és a székesfővárosi magyar királyi államrendőrség főkapitányához, az Orosz-Lengyelország okkupált területére való utazáshoz szükséges utazási igazolványról.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=387&l=hun> (2014.08.14.)

utazásról volt szó. A feldolgozott rendeletek közül a legszigorúbb szabályok minden bizonnyal a Törökországba utazni szándékozók irányában álltak fenn. A budapesti török konzulátus csak akkor láttamozhatta a magyar állampolgárok Törökországba szóló útlevelét, ha az utazás célján kívül megjelölésre került az is, hogy mely egyénnel kívánnak üzleti kapcsolatba kerülni üzleti vagy egyéb célból a kiutazók. A jogszabály azonban még ennél is tovább ment, az erkölcsi bizonyítvány csatolása is nélkülözhetetlen volt a láttamozás érdekében.⁵⁹ A hadművelési területre utazók esetében igazolójegy kiállítására volt szükség (Legitimations-Karte), amely legfeljebb 3 hónapi időtartamra volt érvényes. Ez az igazolójegy csak a külső hadművelési terület határvonalának átlépésére szolgált. Külön katonai engedély kellett ahhoz, hogyha valaki a belső hadművelési terület határvonalait akarta átlépni (például haditudósítók).⁶⁰

4.2. Határőrizet a háborúban

A határszéli csendőrség és a Magyar Királyi Határrendőrség együttműködését 48999/1912-es B.M. körrendelet rendezte, amely kimondta, hogy a csendőrség önállóan is elláthat határőrizeti szolgálatot és végezhet útlevélkezelést is.⁶¹ A határ biztosítása a háború idején a határszéli csendőrségnek, pénzügyőrségnek, határrendőrségnek akkor lett kiemelt feladata, amikor a

⁵⁹ A magyar királyi belügyminiszter 1916. évi 134. 980. számú körrendelete valamennyi vármegye alispánjához és valamennyi th. város rendőrkapitányához, a Törökországba utazni szándékozók részére kiállítandó bizonyítványokról.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=1766&l=hun> (2014.08.14.)

⁶⁰ A m. kir. Belügyminiszter úr 32000—1915. eln. számú rendelete II-III. pont. A VI. pontban részletesen felsorolja a hadművelési terület beosztását és határait. Lásd még: A m. kir. belügyminiszter 1915. évi 35.000. eln. számú rendelete, a hadművelési területen a személyforgalom szabályozásáról.

⁶¹ PARÁDI (2006): im. 103. o.

hadtestparancsnokság erre közvetlenül kiadta a parancsot (mozgósítás esetén vagy azt megelőzőleg).⁶² Lényeges megemlíteni, hogy a háborús időszakra vonatkozó szabályrendszer a polgári közigazgatást nem rendelte a haderő alá. Ebből következik, hogy főszabály szerint a közigazgatás részeként működő rendvédelmi erőket sem. A közigazgatás csak a hadművelleti területeken került a hadsereg alárendeltségébe.⁶³ „A határszéli csendőrség sorsa azonban nem úgy alakult, ahogyan az a katonai tervekben szerepelt. Mivel Románia az első világháború kezdeti időszakában nem volt hadviselő fél, ezért az erdélyi határokon nem állomásozott számottevő katonai erő.”⁶⁴ Ezt a megállapítást támasztja alá Györffy Gyula parlamenti felszólalása is, melyből megtudhatjuk, hogy a román hadüzenet napján (1916. aug. 27.) milyen sajnálatos események történtek Csík vármegyében. A vármegyében élő embereknek nem volt tudomásuk a támadás pillanatáról, bár azt tudták, hogy ez a támadás minden pillanatban elérheti őket. A közigazgatás hivatalosan tiltotta a lakosság menekülését. „*Gyimesen amikor az első lövések történtek a pénzügyőrök vacsoránál voltak; az ablakon lőttek be a románok. Pénzügyőrök, csendőrök együttvéve – katona nem volt – huszonöten védték a helyet.*”⁶⁵

⁶²SUBA JÁNOS: A magyar katonai vezetés elképzelése a határbiztosító csapatok megszervezésére 1918-ban, in Rendvédelem-történeti füzetek, 2007. 16. sz. 121. o.

⁶³ PARÁDI JÓZSEF: A határszéli csendőrség, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_hatarszeli_csendorseg_1891_1918/, (2014. 08. 16.)

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Képviselőházi Napló, 1910, XXXI. kötet, 657. országos ülés 1916. szeptember 6-án, szerdán. 525. o. (525-530) „*A hadüzenet pillanatában a határ egész kiterjedésében, Orsovától a tölgyesi hágóig előnyomuló románok a kárpáti hágókat a legtöbb helyen könnyen, néhol azonban csak nehéz harcok között, de mindenütt elfoglalták és aztán csapatainkkal való állandó csatározás közben óvatosan benyomultak Erdélybe... A román betörés a magyar lakosság körében óriási arányú népvándorlást indított meg.*”(Julier Ferenc: A világháború magyar szemmel 1914-1918, 1933, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 190. o.)

A képviselő a hadvezetés felelősségének a kérdését vetette fel, amiért nem intézkedtek a hadszíntérré vált terület lakosságának evakuálásáról.

A katonai határőrizetre való áttéréskor látnunk kell, hogy a határszéli csendőrség csak a szerb és a román határ mentén található meg, így amikor ezek a területek hadműveleti területté válnak, akkor a határszéli csendőrség a császári és királyi hadsereg alárendeltségébe kerül. A Magyar Királyi Határrendőrség esetében ez a változás nem teljesen következett be. Mivel ez a szervezet az ország teljes határszakaszán látta el törvényből fakadó hatásköreit, ezért kizárólag azokon a területeken került katonai felügyelet alá, amelyek hadműveleti területként funkcionáltak. Parádi József felhívja a figyelmet, hogy a határrendőrség szolgálati tevékenysége természetesen módosult ebben az időszakban.⁶⁶ A határszéli rendőrkapitányságoknál 1916-tól katonai egyének is szolgáltak. A szolgálattételre a kapitányságokhoz vezényelt katonák jogállására vonatkozóan szükséges megjegyezni, hogy ők az illetékes honvédkerületi parancsnokság alárendeltségébe tartoztak.⁶⁷

4.2.1. A háborús időkhöz alkalmazkodó határrendőrségi feladatok

A határrendőrség feladatait 1914-től számos belügyminisztériumi rendelet egészítette ki. Az 1903-as VIII. törvénycikk részletes felsorolást adott a határrendőrség hatáskörébe utalt feladatokról. A háborús jogforrásokba az alábbiakban abból a szempontból kívánok betekintést nyújtani, hogy azok melyik a törvényben megjelenített feladatkörre vonatkozóan vezettek be speciális szabályokat. Mint azt

⁶⁶ PARÁDI JÓZSEF: A határszéli csendőrség,
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_hatarszeli_csendorseg_1891_1918/, (2014. 08. 16.)

⁶⁷A m. kir. honvédelmi miniszter 1916. évi 7.035. eln. 1. számú körrendelete, a m. kir. határszéli rendőrkapitányságokhoz beosztott katonai egyének szolgálati viszonyáról.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=1268&l=hun> (2014.08.14.)

a dolgozat 2.3.1. fejezetében ismertettem, a határrendőrség ellátta a határátkelési igazolványok kiállítását. A háborúban a császári és királyi fő-hadtápparancsnokság rendelkezése értelmében polgári egyének vasúton 1915. márciusától Kelet-Sziléziába, Galíciába, Bukovinába, Észak-Magyarországra csak szabályszerű igazolás alapján utazhattak, kizáró ok volt azonban, ha a személy jelenléte a felsorolt területeken katonai szempontból aggályosnak minősült. Igazolások – útlevel, vasúti szolgálati igazolvány, vasúti hadiforgalomra előírt igazolványok - kiállítására jogosult szervként pedig a határrendőrség is feltüntetésre került.⁶⁸

A megváltozott körülmények között kiemelt szerepet kapott a határokon átkelők figyelemmel kísérése, az útlevelek vizsgálata. 1915-ben a személyforgalmat Románia irányában – összesen 20 – vasúti és közúti átkelőhelyre korlátozták, a többi, korábban átkelési pontként funkcionáló helyiségben a személyforgalmat betiltotta a belügyminiszter. Szerbia vonatkozásában pedig teljes határzár állt fenn.⁶⁹ A hadművelleti terület határvonalán áthaladó személyek ellenőrzése is a határrendőrség hatáskörébe tartozott vasúti személyforgalom esetén, amennyiben polgári vagy katonai legénységi személy ellenőrzését kellett ellátni.⁷⁰ Végezetül az említett szerv járt el a külföldről érkező toloncok átvételénél és továbbindításánál is. A háború idején megtörtént eset következtében

⁶⁸A m. kir. belügyminiszter 1915. évi 6850. körrendelete a vasúti forgalomnak az északi hadtápvonalakon való megszorításáról.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=358&l=hun> (2014.08.14.)

⁶⁹A m. kir. belügyminiszter 1915. évi 3.389. res. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, a határ átkelési pontok megállapításáról.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=1429&l=hun> (2014.08.14.)

⁷⁰A m. kir. belügyminiszter 1915. évi 36.200. eln. számú körrendelete valamennyi csendőrpáncsnoksághoz, a hadművelleti terület határvonalain áthaladó személyforgalom ellenőrzéséről.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1915&pg=2356&l=hun> (2014.08.14.) Megjegyzés: katonatisztek ellenőrzését külön célra kirendelt katonatisztek végezték.

adta ki következő rendeletét a belügyminiszter: A toloncügysztyályhoz érkezett toloncon a tífusz tünetei mutatkoztak. A követendő eljárás ezt követően fertőző beteg esetén a toloncolás felfüggesztése lett, ezzel párhuzamosan az orvosi gyógykezelés haladéktalan elrendelése. Látható, hogy egyaránt felmerült az útítársak, a hatóság szolgálatában álló személyek egészségének védelme, és annak megakadályozása, hogy a fertőzött betegek az országba bejutva járványt indítsanak, amely a világháború alatt nem csak a háterszágot tizedelte volna meg, hanem szerencsétlen esetben a haderőt is.

5. Záró gondolatok

Láthatóvá vált az esztendők előre haladtával, hogy a szabad utazás jogát lefektető liberális szabályozás átalakult, s 1914-től kezdve általános szabállyá vált az útlefél-kötelezettség elrendelése. Területileg a Monarchiával határos Románia és Szerbia irányában a határátlépés korlátozására, illetve a határzár elrendelésére is sor került. Olyan lépések voltak ezek, amelyek a háború idején különösen indokoltak, szemben álló fél esetén pedig egyenesen a Monarchia létérdekeinek kinyilvánítását jelentette a határvidéken.

Változás következett be az úti okmányok kiállításának rendjében is. A belügyminiszter közvetlenül hatáskörébe vonta az útlevelek kiállítását. A háború kitörése előtt is eljáró szerv volt a belügyminiszter, azonban csak jogorvoslati fórumként. Az évekig elhúzódó fegyveres konfliktusban háttérbe szorultak az útlefélkiadás gyorsaságának és lehetőleg a lakóhely területén történő igénylésének addigi pozitív megoldásai. A kontroll funkciót és a jogorvoslati fórumként való eljárást felváltotta a szigorított szabályozás, és az útleféligénylések személyes nyomon követése, a döntéshozatal - a rendeletileg folyamatosan változó környezetben - a lehető legmagasabb szintre került. Ezen metódust tartalmazó rendelet hatályon kívül helyezése csak 1920-ban, a háborút lezáró békekötést követően történt meg, amikor újból feléledt az egyes törvényben meghatározott hatóságok útlefél kiállítási joga. A határon ki- és

bejutást azonban számos egyéb rendelet is szabályozta, ahogyan azt dolgozatomban bemutattam.

Véleményem szerint két elv érvényesülése határozta meg a rendkívüli helyzet miatti jogalkotást. Egyfelől szem előtt kellett tartani a honvédelem érdekeit, ezért került sor évenkénti megújítással a hadkötelesek kivándorlásának megtiltására, illetve a fegyveres erő kötelékébe tartozó személyek részére az útlevel kiállítása jogának beszüntetésére. Másfelől tekintve pedig az útlevel-kötelezettség elrendelésével és az útlevelek ellenőrzésével könnyebben ellenőrizhetővé vált azon személyek köre, akik a határt átlépve kívántak magyar területre lépni. Megvalósult az idegen és a náluk lévő tárgyak kiemelt ellenőrzése, amely az esetleges kémek, hírszerzők tevékenységének megakadályozást is szolgálta, s elősegítette annak meggátolását, hogy az előbb említettek az ellenségről, a terepviszonyokról vagy éppen a katonai és civil objektumokról információkhoz jussanak. A fertőző betegek elleni védekezés pedig mind a hátszág, mind a haderő érdekeit szolgálta.

Legvégül pedig említést kell tenni a határőrizetét ellátó két fő szervezetről, a Magyar Királyi Határrendőrségről, és a Határszéli Csendőrségről, melyek háború idején is -jogállásukban bekövetkező kisebb-nagyobb változásokkal - ellátták feladatukat. A hadműveleti területeken a katonai alárendeltség bevezetése, valamint az állomány katonákkal történő kiegészítése is a határrendőrség fokozott igénybevételét jelentette a haza védelme szempontjából.